
МОРСЬКЕ ПРАВО

Кузнецов С.О.,
к.ю.н., доцент,
професор кафедри морського та
митного права Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Одеса, Україна)

УДК 341.221.2

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕРИТОРІАЛЬНЕ МОРЕ»

В статті досліджено історичний розвиток поняття «територіальне море». Зазначасться про те, що в літературі, присвяченій морському праву, а також в нормативно-правових актах іноді зустрічаються поняття «територіальне море» та «територіальні води» для позначення морського поясу біля узбережжя держави, що підкоряється її суверенітету. При цьому, застосування подвійного терміну «територіальні води (територіальне море)» або роздільне їх використання як тотожних може бути пояснено тим, що в деяких державах «територіальні води» позначають як територіальні води у прямому значенні, так й «внутрішні морські води». Обґрунтовано необхідність внесення змін до Закону України «Про державний кордон України».

Ключові слова: територіальне море, внутрішні води, територіальні води, Конвенція ООН з морського права 1982 р., державний кордон, суверенітет, юрисдикція.

Кузнецов С.А. Относительно определения понятия «территориальное море». – Стаття.

В статье исследовано историческое развитие понятия «территориальное море». Отмечается то, что в литературе, посвященной морскому праву, а также в нормативно-правовых актах иногда встречаются понятия «территориальное море» и «территориальные воды» для обозначения морского пояса, прилегающего к побережью государства, подчиняющегося его суверенитету. При этом, применение двойного термина «территориальные воды (территориальное море)» или их раздельное использование как тождественных может быть объяснено тем, что в некоторых государствах «территориальные воды» обозначают как территориальные воды в прямом значении, так и «внутренние

морские воды». Обосновано необходимость внесения изменений в Закон Украины «О государственной границе Украины».

Ключевые слова: территориальное море, внутренние воды, территориальные воды, Конвенция ООН по морскому праву 1982 г., государственная граница, суверенитет, юрисдикция.

Kuznetsov S.A. On the Definition of the Concept of «Territorial Sea». – Article

Article is devoted to the historical development of the concept of «territorial sea». It is noted that in the literature on the Law of the Sea, as well as acts and regulations are sometimes found the notion of «territorial sea» and «territorial waters» to mean sea belt adjacent to the coast of the state, subject to his sovereignty. In this case, the application of double the term «territorial waters (territorial sea)», or their separate use as identical can be explained by the fact that in some states' territorial waters is designated as territorial waters in the literal sense, as well as «internal waters». The need of amending the Law of Ukraine «On State Border of Ukraine».

Keywords: territorial sea, internal waters, territorial waters, the UN Convention on the Law of the Sea 1982, the state border, sovereignty, jurisdiction.

Кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує 12 морських миль, відлічуваних від вихідних ліній. Територіальне море повністю входить до складу державної території прибережної держави, однак Конвенція ООН з морського права 1982 р. [1] (далі – Конвенція 1982 р.) передбачає право суден всіх держав, як прибережних, так й таких, що не мають виходу до моря, користуватися правом мирного проходу через територіальне море. Прохід вважається мирним, якщо не порушує мир, добрий порядок або безпеку прибережної держави. До територіального моря включаються також рейди, якими зазвичай користуються для навантаження, розвантаження та якірної стоянки суден та які інакше були б розташовані цілком або частково за зовнішньою границею територіального моря (ст. 12 Конвенції 1982 р.).

В літературі, присвяченій морському праву, а також в нормативно-правових актах іноді зустрічаються поняття «територіальне море» та «територіальні води». Це вказує на необхідність розглянути ці поняття та надати єдине визначення терміну «територіальні води». У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проаналізувати використання цього терміну в історичному розвитку.

Римські юристи не бачили різниці у правовому стані моря та повітря. За їх думкою повітря, так само як й море перебувають у загальному використанні [2, с. 227]. Цельзус (Цельз) [3], зокрема, писав: «Морські береги, на які розповсюджується влада римського народу, належить, за моїм розумінням, римському народу; але море перебуває в загальному користуванні всього людства» [4, с. 154]. Але слід пам'ятати зауваження голландського професора Франсуа про те, що римські автори, стверджуючи, що море перебуває у загальному користуванні, мали на увазі тільки відсутність права на персональну власність; море, за їх думкою, було необмежено відкритим тільки для римлян [5, р. 43].

З цього приводу слід навести деякі випадки з практики римських юристів: відведення морських вод під розведення риб Лукуллом та іншими римлянами, закон Габинія, яким Рим надавав Гнею Помпею необмежені повноваження з ведення морської війни проти вірменського царя Тіграна II та ін. [6, с. 212]

Феодальне право розглядало власність на землю та воду як основу влади над територією. Цей погляд був розповсюджений на прилеглі до берегів морські простори. Англійські королі, наприклад, починаючи з X ст. наголошували про те, що вони є королями «британського океану» або «британських морів». Едуард Миролюбивий назвав себе «сувереном Британського океану», а Едуард III наполягав на тому, щоб іноземні кораблі салютували на його честь як «короля морів». В королівській грамоті 1337 року англійський монарх іменує себе «лордом англійського моря з усіх сторін». Дещо пізніше Данія і Швеція наполягали на розповсюдженні свого суверенітету на Балтійське море, а італійські міста – на Середземне море [7].

В XIII – XIV ст.ст. до міжнародних договорів Великого Новгороду і Норвегії були введені норми про підпорядкованість прибережних вод державі [8, с. 26 - 28].

Найбільшого розквіту притязання феодальних держав на морські простори набули після великих географічних відкриттів кінця XV та початку XVI ст.ст. Відкриття підданих Португалії та

Іспанії майже не стали причиною війни між цими державами. В 1493 р. папа Олександр VI в якості арбітра затвердив розподіл морських просторів, який проходив «по лінії меридіану, який проходив від полюсу до полюсу на відстані ста ліг на захід від Азорських островів». В 1494 р. цей поділ був затверджений іспано-португальським договором, що був укладений в Тордосільясі, а в 1506 р. знов затверджений папою Юлієм II, але з переміщенням кордону на захід від островів Зеленого Мису на 370 миль [6, с. 176].

З розвитком капіталістичного способу виробництва феодалні захоплення морів почали гальмувати міжнародну торгівлю. Для держав, які бажали розвитку, насамперед першої в Європі буржуазної республіки - Об'єднаних провінцій Нідерландів, яка з'явилася наприкінці XVI ст., порушення цього становища набуло великого значення [9, с. 13]. В XVII ст. Голландія рішучо наполягала на свободі морів [10]. Цей принцип набув свого заснування у науковій праці ірландського юриста Гуго Гроція «Вільне море» («Mare liberum»), яка побачила світ у 1609 році [11]. Під час Великої французької революції був прийнятий Навігаційний акт Конвенту (1793 р.), зміст якого, як й зміст Навігаційного акту Кромвеля (1651 р.) визначався боротьбою проти іноземного панування на морях і, передусім, був спрямований проти Англії, з якою у той час суперничала Франція [12, с. 26].

Але поняття свободи відкритого моря не могло бути поширене на усі частини моря. Прибережні держави мали бажання на виключне право здійснювати рибальство у прилеглий до їх узбережжя морської смуги, а також у забезпеченні державної безпеки з морської сторони. Вже наприкінці XIV століття Л. Балд писав про те, що море, яке є прилеглим до території будь-якої держави знаходиться під її юрисдикцією. Англійський юрист А. Джентілі (друга половина XVII ст.) включав до складу території держави як суходіл, так й прилегле море, яке він називав територіальними водами. У 1625 році П. Фрейтас визначив поняття «територіальне море» [13, с. 12-13].

Вищенаведене обумовлювало необхідність міжнародного визнання суверенітету прибережної держави на прилеглу морську смугу. Ці обставини мав на увазі Гуго Гроцій, який пропонував встановити ширину такої смуги, яка дорівнювала б дальності берегової гармати. Ця пропозиція була сформульована як «Правило гарматного пострілу», «*Cannot-shot rule*» (*Terrae dominium finit, ubi finit armorum vis – The dominion of the land and where the range weapons ends*) [14, с. 52]. Точка зору Гуго Гроція була такою, що відповідала офіційній позиції уряду Голландії, який на початку XVII ст. пропонував урядові Англії встановити ширину прибережної морської смуги керуючись цим принципом [15, р. 138]. На завершенні XVIII ст. італійський юрист М. Гальяні запропонував вважати за межу територіальних вод 3 морські милі [13, с. 12-13]. За Ваттелем право держави на прилеглу морську смугу є безумовним: по-перше, оскільки морські скарби поблизу узбережжя не є невичерпними та, по-друге, оскільки вільне та загальне використання моря поблизу берегів може завдати шкоди безпеці прибережної держави [16, р. 268-269].

Поняття «територіальне море» («територіальні води») виникло у XVII столітті.

Слід підкреслити, що на різницю у термінології стосовно розподілу морських просторів як у вітчизняних, так й в зарубіжних юридичних виданнях, а також у нормативно-правових актах, неодноразово звертали увагу вчені-мариністи [17, с. 6]. О.М. Ніколаєв, який свого часу приділяв велику увагу питанням цієї термінології, доводив необхідність збереження терміну «територіальні води» [18, с. 23-29].

У 1878 році Великою Британією було прийнято Закон щодо юрисдикції над територіальними водами, відповідно до якого «частини моря, які є прилеглими до берегів Об'єднаного Королівства або до берегів якоїсь іншої частини його власної території» шириною в межах 3 морських міль, були оголошені як «такі, що є під суверенітетом її величності» [19, с. 85].

Першим міжнародним договором, в якому було визнано, що територія держави включає територіальні води, була Конвенція

про повітряну навігацію 1919 року. Але велика кількість держав не прийняла участі в цій конвенції (СРСР, США та ін.) тому міжнародного визнання вона не набула [20, с. 69].

В Положенні про охорону державного кордону Союзу РСР, яке було затверджене ЦВК та СНК СРСР 15 червня 1927 року було встановлено: «на всьому протязі державних водних кордонів Союзу РСР, а також морської смуги (п. «в» ст. 9) відкритих морів, які омивають узбережжя Союзу РСР всі невійськові судна, без розрізнення щодо прапору, підлягають нагляду з боку прикордонної охорони Об'єднаного державного політичного управління» [21].

9 травня 1934 року набув чинності Наказ Наркомвуду № 169 «Про правила плавання, обов'язкові для морських суден, що плавають на внутрішніх водних шляхах, і для річкових суден, що плавають у водах морських портів, і про розмежування районів роботи судноплавного та портового нагляду». Ці Правила пропонували морським суднам, що заходять «у внутрішні водні шляхи вище границь акваторії морських портів, розташованих на ріках» виконувати «всі правила плавання внутрішніми водними шляхами» (Ст. 1), а при плаванні «в межах акваторії морських торговельних портів» і «на ріках нижче границь морських торговельних портів» морським і річковим суднам пропонувалося «виконувати морські правила плавання» (Ст. 3) [22]. Надалі поділи внутрішніх водних шляхів на три частини ми, на жаль, не побачимо.

24 лютого – 27 квітня 1958 року у Женеві відбулася Перша конференція ООН з морського права. В роботі конференції прийняли участь делегації 79 держав. Конференцією була прийнята Конвенція про територіальне море і прилеглу зону. Конвенція набула чинності 10 вересня 1964 року. В Конвенції був застосований термін «територіальне море» («*territorial sea*») – «морська смуга» за межами «сухопутної території» і «внутрішніх вод» прибережної держави (п. 1, ст. 1).

Таким чином було закінчено формування визначення терміну, який ми розглядаємо. Все завершено тим, що термін

«територіальні води» був загублений, але замість його з'явилися два – «територіальне море» та «внутрішні води».

22 грудня 1960 року Верховною Радою СРСР було затверджено Положення про охорону державного кордону Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [23]. Цим Положенням було встановлено наступне: «Державним кордоном Союзу РСР є лінія, що визначає межі сухопутної та водної території Союзу РСР» (Ст. 1); «прибережні морські води шириною в 12 морських миль, обчислювальних від лінії найбільшого відливу, як на материку, так й навколо островів або від ліній зовнішньої межі внутрішніх морських вод Союзу РСР, є територіальними водами Союзу РСР» (Ст. 3); до внутрішніх морських вод Союзу РСР належать: «води портів Союзу РСР» (п. а) Ст. 4); «води заток, бухт, губ і лиманів» (п. б) Ст. 4); води «морів і проток» (п. в) Ст. 4). Порівнюючи зміст ст. 1 та ст. 3 Положення 1960 року слід зазначити про явну відмінність змісту термінів «водна територія Союзу РСР» (ст. 1) та «територіальні води Союзу РСР» (ст. 3) і відсутність у визначенні терміна «внутрішні морські води» будь-яких згадок про «внутрішні водні шляхи». Маючи на увазі ст. 4 Положення 1960 року, можна стверджувати, що до складу «водної території Союзу РСР» слід включати «територіальні води Союзу РСР» і «внутрішні морські води Союзу РСР».

24 листопада 1982 року був прийнятий Закон СРСР «Про державний кордон СРСР» [24]. Цим Законом «прибережні морські води шириною 12 морських миль» віднесені до «територіальних вод (територіального моря) СРСР» (ст. 5); до «внутрішніх вод СРСР» віднесені: «морські води» (п. 1) ст. 6), «води портів СРСР» (п. 2) ст. 6), «води заток, бухт, губ і лиманів» (п. 3) ст. 6), «води морів і проток» (п. 4) ст. 6), «води рік, озер та інших водойм, берега яких належать СРСР» (п. 5) ст. 6). Води «радянської частини вод прикордонних рік, озер та інших водойм» (ст. 8) згадані без вказівки на їхню приналежність до будь-якої частини вод в межах території СРСР.

Як бачимо, у вищенаведених законодавчих актах СРСР вживається термін «територіальні води» або термін

«територіальні води (територіальне море)». Деякі автори вважають у зв'язку із цим, що «принципової відмінності між цими термінами немає».

В довідковій та учбовій літературі застосування подвійного терміну «територіальні води (територіальне море)» або роздільне їх використання як тотожних може бути пояснено тим, що в деяких державах «територіальні води» позначають як територіальні води у прямому значенні, так й «внутрішні морські води».

Найважливішим кроком в кодифікації міжнародного морського права стала III Конференція ООН з морського права. З 6 по 10 грудня 1982 року в Монтего-Бей (Ямайка) відбулись її заключні засідання. 10 грудня була відкрита для підписання Конвенція ООН з морського права. Україна ратифікувала її лише у 1999 році. Конвенція 1982 року встановила відносно територіального моря міжнародно-правовий статус (ст. 2.), порядок делімітації (ст. 15, п. 1 ст. 16) та ін.

Конвенція 1982 р. встановила: стосовно внутрішніх вод – використання терміну (п. 1 ст. 8), порядок делімітації (п. 4 ст. 10, п.п. а) ст. 35, ст. 50), міжнародно-правовий режим (п. 3 ст. 7, п. 2 ст. 8, п. 4 ст. 10, п.1 ст.18, п. 2 ст. 25, п. 2 і п. 5 ст. 27, п. 3 ст. 28); відносно територіального моря - міжнародно-правовий статус (ст. 2, порядок делімітації (ст. 15, п. 1 ст. 16) тощо.

Слід відзначити відсутність принципової різниці у визначенні термінів «територіальне море», які наведені у Конвенції 1982 р. та Конвенції 1958 р.

Розглядаючи міжнародні угоди України як складову частину її національної системи законодавства «слід ще багато зробити, щоб вони були належним чином узгоджені з останньою» [25, с. 10]. Отже, черговим кроком в узгодженні морського законодавства України має стати внесення до нормативно-правових актів відповідних змін щодо визначення термінів, які стосуються складу території України, зокрема її водної частини.

28 червня 1996 року Верховною Радою України була прийнята нова Конституція України [26]. Конституція 1996 року

визначає термін «державна територія України», як «територія України в межах існуючого кордону» (Ст. 2).

Автори коментарів до Конституції України допускають, на наш погляд, серйозні «неточності» у визначенні водної складової державної території України. Не можна погодитися з такими твердженнями: «складовими державної території є її суша, континентальний шельф, водні, підземні та повітряні простори» [27, с. 31]; «континентальний шельф - це територія прибережної держави», «водну територію складають внутрішні (національні) води та територіальні води» [28, с. 57, 166].

Наведені приклади вказують на необхідність вирішення існуючої невизначеності в нормативному визначенні термінів, що визначають склад водної частини території України. У зв'язку із цим представляється доцільним проаналізувати нормативно-правові акти, в яких використовувалися такі терміни, в їхньому історичному розвитку.

4 листопада 1991 року був прийнятий Закон України «Про державний кордон України» [29], який згадує в якості складових «території України» «територіальне море України» (ст. 5) і «внутрішні води України», відносячи до них й «морські води» (п. 1 ст. 6), й «води заток, бухт і лиманів» (п.п. 3, 4 ст. 6).

6 червня 1995 року був прийнятий Водний кодекс України [30], який визначає термін «водний фонд України» як «усі води (водні об'єкти) на території України» (ст. 3) і складові водного фонду: «поверхневі води», відносячи до них «природні водойми (озера); водотоки (ріки, струмки); штучні водойми (водоймища, ставки) і канали, інші водні об'єкти» (п. 1 ст. 3), «підземні води» (п. 2 ст. 3), «внутрішні морські води та територіальне море» (п. 3 ст. 3).

У зв'язку з вищевикладеним представляється необхідним внести до Закону України «Про державний кордон України» додаткову статтю наступного змісту:

«Стаття 4¹. Територіальні води України.

До територіальних вод України належать:
територіальне море України;

внутрішні води України, до складу яких входять внутрішні морські води України та внутрішні води України, що не є морськими».

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція ООН по морському праву, 1982 / Конституція для океанов (UNCLOS 82): учеб.-метод. пособ. / сост. Е.В. Додин, С.А. Кузнецов / под ред. С.В. Кивалова. 1998. № 3/II. 50 с.
2. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняется естественное право и право народов, а также принципы публичного права: пер. с лат. – М.: Юрид. лит., 1956. 867 с.
3. Цельс-син. Публій Ювенцій Цельс Тит Ауфіцій Хенус Соверіан. Юрист II ст. н.е. Йому притаманні незалежність юридичних суджень, глибокий аналіз ситуації. Радник Адріана. Автор «Дигест». Іноді плутають з Цельсом-батьком - Цельс Публій Ювенцій. Юрист. Твори не збереглися. Див.: Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум). – Х.: «Одіссей», 2000. С. 264.
4. Цит. за: Оппенгейм Л. Международное право: Споры. Война. Т. 2: Полут. 1. – М.: Иностр. лит., 1949. 439 с.
5. Francois J.P. Regles generales du droit de la paix // Recueil de cours de droit international public. V. 66 (1938 - IV).
6. Словарь международного морского права / редкол.: Барсегов Ю.Г. (отв. ред.) и др. – М.: Междунар. отношения, 1985. 251 с.
7. Черкес М.Е. Суверенитет государства и охрана морских пространств // Торговое мореплавание. 2000. № 1. С. 7-11.
8. Див.: Уусталь А.Т. Международно-правовой режим территориальных и внутренних морских вод: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1961. 30 с.
9. Додин Е.В., Серафимов В.В. Санкционированное вмешательство в сфере торгового мореплавания: учеб. пособ. – О.: Юрид. л-ра, 2001. 149 с.
10. До Гроція з ідеєю свободи морів виходили також й інші юристи, зокрема Раньєро де Форд і Нікола Еверарді, Ангеле де Убальдіс, Ф. Де Кастро, Ж.Фабер, Ф.Менхака, Ф. Де Вітторія та ін. Див.: Додин Е.В., Серафимов В.В. Административно-правовые нормы в структуре морского права // Торговое мореплавание. 2000. № 1. С. 26-38.
11. Повна назва цієї праці «Свобода морів або право голандців приймати участь в ост-індський торгівлі» (Mare liberum sive jure quod Bafavis competit ad Indicana commercia ilisseratio). Вона побачила світ у 1608 році анонімно. В 1868 році стало відомо що

- первинно ця книга була Частиною XII його праці «Про призове право» (*De Jure Praedae*), яка була створена у 1604-1605 роках і вперше побачила світ у 1864 році. Див.: Словарь международного морского права / редкол.: Барсегов Ю.Г. (отв. ред.), Иванов Г.Г., Имнадзе Л.Б., Колодкин А.Л., Любимов Л.Л., Рыбаков Ю.М. – М.: Междунар. отношения, 1985. С. 44.
12. Демиденко В.В. Міжнародно-правова основа національного морського права України (теоретичні аспекти): моногр. – О.: Бахва, 1995. 104 с.
 13. Международное морское право: учеб. / под ред. Блищенко И.П. – М.: Изд-во УДН, 1988. 288 с.
 14. A Dictionary of Law / Third edition. Edited by Elizabeth A. Morton. – New York: Oxford University Press, 1996.
 15. Gidel G. Le droit international publique de la mer. T. I.
 16. Vattel E. Le droit des gens. T. I. P. 1856. № 287-288.
 17. Див. наприклад: Верещетин В.С. Свобода судоходства в открытом море. – М.: Изд-во ИМО, 1958. 141 с.
 18. Николаев А.Н. Проблема территориальных вод в международном праве. – М.: Госюриздат, 1954. 307 с.
 19. Коломбос Д. Международное морское право. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1975. 782 с.
 20. Молодцов С.В. Международное морское право. – М.: Междунар. отношения, 1987. 272 с.
 21. Положение об охране государственной границы Союза Советских Социалистических Республик, утверждено постановлением ЦИК и СНК СССР 15.06.1927 г. / Сборник законов и распоряжений по морскому транспорту (руководящие материалы) / сост. В.В. Манжин. – М., Л.: Морской транспорт, 1948. С. 413, 417, 418.
 22. О правилах плавания, обязательных для морских судов, плавающих на внутренних водных путях, и для речных судов, плавающих в водах морских портов, и о разграничении районов работы судоходного и портового надзора: приказ Народного комитета водного хозяйства СССР от 9.05.1934 г. / Сборник законов и распоряжений по морскому транспорту (руководящие материалы) / сост. В.В. Манжин. – М., Л.: Морской транспорт, 1948. С. 420-428.
 23. Положение об охране государственной границы Союза Советских Социалистических Республик, утверждено указом Президиума Верховного Совета СССР от 22.12.1960 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. 1960. № 34. Ст. 324.
 24. О государственной границе СССР: Закон СССР от 24 ноября 1982 г. / Закон СССР о государственной границе СССР. В помощь командирам и политработникам, партийным и комсомольским активистам / под общ. ред.: Ярлыченко В.В.; отв. за вып.:

- Коваленко Б.В., Макаров А.А.; сост. и ред.: Медведь П.И. – Киев, 1984. 127 с.
25. Опришко В.Ф. Гармонізація законодавства України з міжнародним правом – важлива умова ефективності міжнародного співробітництва // Законодавство України та міжнародне право (проблеми гармонізації): Збірник наукових праць. Випуск 4. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С. 5-29.
 26. Конституція України, 1996 // Відомості Верховної Ради України. 1996. 30. Ст. 141.
 27. Коментар до Конституції України. Науково-популярне видання. - К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 378 с.
 28. Мучник А.Г. Коментар до Конституції України. – К.: Парлам. вид-во, 2000. Кн. 1. 254 с.
 29. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. Ст. 5.
 30. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.

